

УДК 94(56=411.16)''8'': 26–67–9

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2025.26.4982>

СПОНУКАННЯ ВІЗАНТІЙСЬКИХ ЮДЕЇВ ДО ХРЕЩЕННЯ ПІД ЧАС МІСІОНЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ІМПЕРАТОРА ВАСИЛІЯ І (867–886)

Руслан МЕЛЬНИКОВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історії середніх віків та візантиністики
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: ruslan.melnykovych@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009–0004–6075–8400

Євреї, які проживали на території Візантії в другій половині IX ст., перебували в орбіті місіонерських зусиль засновника македонської династії, імператора Василя I (867–886). Керуючись ідеєю уніфікувати релігійний ландшафт своєї держави, цей правитель намагався створити якомога сприятливіші умови для тих представників єврейської меншини, які вирішили добровільно прийняти хрещення. Насамперед потенційних прозелітів намагалися заохочувати змінити віру, пропонуючи їм різноманітні матеріальні блага та пільги. Про ці заохочення мало що відомо і в науковій літературі цьому аспекту майже не приділено уваги. У цій статті ми маємо на меті розглянути різноманітні спонукання до хрещення, опираючись на аналіз писемних джерел.

Ключові слова: Візантія, візантійська імперія, Василій I Македонянин, християнство, юдеї, євреї, політика навернення, християнізація, заохочення, подарунки, податкові преференції, пільги.

Упродовж 873/4–886 рр. візантійський імператор Василій I Македонянин (867–886) проводив кампанію, метою якої було спонукати до навернення у християнство юдеїв, які знаходилися під його владою¹. Це доволі маловідома сторінка візантійської історії, на яку зазвичай лише побіжно звертали увагу в історіографії: тогочасна політика Константинополя щодо єврейської меншини тією чи іншою мірою висвітлена в працях Джошуа Стара², Ендрю Шарфа³, Салоу Берона⁴, Ніколаса де Ланжа⁵, Жильбера Дагрона⁶, Віри Фолькенгаузен⁷ і Стівена Боумана⁸. Дослідження, яке повністю присвячене цій проблематиці, здійснив Оскар Прієто Домінгез, зосередившись на причинах та відображенні християнізації у тогочасних правових збірниках⁹.

Однак способи схилення юдеїв до навернення у християнство не знайшли достатнього висвітлення в наукових розвідках. З огляду на це доцільно розглянути у даній статті спонукання охреститися, опираючись на аналіз писемних джерел.

Потрібно зауважити, збереглося більше двадцяти писемних джерел, які стосуються тогочасної християнізації¹⁰. Однак про заохочення потенційних прозелітів оповідають лише сім творів. Це в

¹ Про початок політики християнізації у 873/4 р. відомо з Сицилійсько–сарацинської (Кембриджської) хроніки, написаної бл. 1000 р. Див.: *La Cronaca siculo-saracena di Cambridge*, ed. Giuseppe Cozzo-Luzi. (Palermo: Lao & De Luca, 1890), 60. Про датування цього твору див.: Michele Amari, *Biblioteca arabo-sicula*. (Lipsia: Presso F. A. Brockhaus, 1857), vol. 1, 13; Alex Metcalf, *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic-Speakers and the End of Islam*. (London, New York: Routledge, 2011), 9. Припинення християнізації пов'язують зі смертю її ініціатора, імператора Василя I. Див.: Andrew Sharf, *Byzantine Jewry: from Justinian to the Fourth Crusade*. (London: Routledge, 1971), 92–94.

² Joshua Starr, *The Jews in the Byzantine Empire, 641–1204*. (New York: Burt Franklin, 1970), 3–4ff.

³ Sharf, *Byzantine Jewry*, 82–102; також див.: Andrew Sharf, “The Vision of Daniel as a Byzantine–Jewish Historical Source,” in Andrew Sharf, *Jews and other minorities in Byzantium*. (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1995), 119–136.

⁴ Salo Baron, *A Social and Religious History of the Jews: High Middle Ages, 500–1200*. (New York: Columbia University Press, 1957), vol. 3, 178–183ff.

⁵ Nicholas de Lange, “Jews and Christians in the Byzantine Empire: Problems and Prospects,” in *Christianity and Judaism*, ed. Diana Wood. (Oxford: Blackwell Publishers for the Ecclesiastical History Society, 1992), 15–32.

⁶ “Le traité de Grégoire de Nicée sur le baptême des Juifs,” trans. Gilbert Dagron, in *Juifs et Chrétiens En Orient Byzantin*, éd. Gilbert Dagron et Vincent Déroche. (Paris: ACHSByz, 2010), 313–339; Gilbert Dagron, “Commentaire,” in *Ibidem*, 340–357.

⁷ Vera von Falkenhausen, “The Jews In Byzantine Southern Italy,” in *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Guy Stroumsa, Robert Bonfil, Rina Talgam, Oded Irshai. (Leiden: Brill, 2012), 271–296.

⁸ Steven Bowman, “Jewish Responses to Byzantine Polemics from the Ninth through the Eleventh Centuries,” *Shofar*, No. 28, (2010): 103–115.

⁹ Oscar Prieto Domínguez, “The mass conversion of Jews decreed by Emperor Basil I in 873: its reflection in contemporary legal codes and its underlying reasons,” in *Jews in Early Christian Law: Byzantium and the Latin West, 6th–11th centuries*, eds. John Tolan et al. (Turnhout: Brepols, 2014), 283–310.

¹⁰ З-поміж цих джерел, дев'ять творів були написані єврейськими авторами. Про них див.: David Kaufmann, “Aus Abraham ben Asriel's Maskah Haggak Maskah Haggak'a,” in *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*. (Krotoschin: Druck und Verlag von B. L. Monasch, 1882), vol. 31, 421–422; David Kaufmann, “Die Chronik des Achimaaz über

основному хроніки: твір єврейського хроніста XI ст. Ахіма'аца Бен Палтієля¹¹, а також праці грецькомовних хроністів періоду з X по XIII ст., а саме Симеона Магістра (X ст.)¹², Іоанна Скіліци (кін. XI ст.)¹³, Георгія Кедрина (XII ст.)¹⁴ й Іоанна Зонари (XIII ст.)¹⁵. Спонування до хрещення також згадуються в анонімній біографії імператора *Vita Basilii*, написаній у середині X ст.¹⁶

Противником різноманітних заохочень був сучасник тих подій, нікейський митрополит Григорій (844–880)¹⁷. Його перу належить трактат, написаний у 870–х рр., в якому цей ієрарх висловився різко проти канонічно неправомірних навернень євреїв¹⁸. На його думку, нащадки Ізраїлеві приймали таїнство хрещення лише через обіцяні їм матеріальні блага та пільги¹⁹. Потрібно зауважити, про заохочення такого характеру тією чи іншою мірою оповідають усі перелічені джерела.

1. Подарунки та гроші

Більшість згадок про заохочення до навернення подарунками прихильно оповідають про імператора як видатного місіонера, зокрема таким його зобразив анонімний біограф: у написаному ним творі правитель постає великодушним і побожним чоловіком, який усвідомлює свій обов'язок сприяти поширенню слова Божого на землі²⁰. Автор також акцентує на винятковій щедрості імператора: "...роздаючи дари тим, хто навертався, знімаючи з них тягар податків, які вони повинні були платити раніше, і обіцяючи зробити повноправними тих, хто був позбавлений прав, він зняв завісу сліпоти у багатьох [євреїв] і привів їх до віри Христової"²¹.

Окрім Василієвого життя, про роздачу дарунків згадують Симеон Магістр²², Іоанн Скіліца²³, Георгій Кедрин²⁴ та Іоанн Зонара²⁵. Також цей факт зафіксовано у єврейського хроніста Ахіма'аца²⁶. Однак ніхто з перелічених вище авторів не конкретизує, які саме це були подарунки.

Окрім дарів, про які нам достеменно нічого не відомо, у Скіліци та Кедрина вказано про "dhose-si" (подавання)²⁷. Знову-таки бракує деталей про те, якими були ці милостині. З певною долею впевненості

---

die Kaiser Basilio I und Leon VI," *Byzantinische Zeitschrift*, No. 6, (1897): 100–105.; Adolf Neubauer, "The Early Settlement of the Jews in Italy," *Jewish Quarterly Review*, No. 4, (1892): 606–625; Joseph Marcus, "Studies in the Chronicle of Ahimaaz," *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, No. 5, (1933): 85–93; *Megillat Ahimaaz: The Chronicle of Ahimaaz, with a collection of poems from Byzantine Southern Italy and additions*, ed. Benjamin Klar. (Jerusalem: Tarsis, 1944), 120; Jefim Schirmann, *Anthology of Hebrew Poetry in Italy*. (Berlin: Schocken Verlag, 1934), 3–5; Isaiah Sonne, "Note sur une Keroba d'Amitai publiée par Davidson," *REJ*, No. 98, (1934): 81–84; Yonah David, *The Poems of Amittay*. (Jerusalem: Akšaw, 1975), 53–55; Sharf, "The Vision of Daniel," 119–136; *Aggadat Bereshit*, ed. Lieve Teugels. (Leiden: Brill, 2001), 306; Cesare Colafemmina, "Inni sinagogali e usi penitenziali nella Puglia ebraica dei secoli IX–X. Il caso di Oria," in *Bizantini, Longobardi e Arabi in Puglia nell'Alto Medioevo*. (Spoleto: Fondazione Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 2012), 309–316; Ivo Fasioli, "Le conversioni forzate degli ebrei nella Oria del IX secolo nei piyyutim di Amittay ben Šefatyah," *Materia giudaica*, No. 19, (2014): 71–80. Ще декілька джерел мають безпосередній стосунок до тогочасної християнізації, зокрема два сучасні імператору Василю I вірші, які прославляють цього правителя за його місіонерські інтенції. Див.: Federica Ciccolella, "Basil and the Jews: two Poems of the ninth century," *Medioevo greco. Rivista di storia e filologia bizantina*, No. 0, (2000): 69–94.

¹¹ Ahima'az Ben Paltiel, "The Family Chronicle of Ahima'az Ben Paltiel," trans. Robert Bonfil, in *History and Folklore in a Medieval Jewish Chronicle: The Family Chronicle of Ahima'az Ben Paltiel*. (Leiden: Brill, 2009), 260–273.

¹² *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, rec. Staphanus Wahlgren. (Berlin: Walter de Gruyter, 2006), 263–264.

¹³ *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum*, ed. Hans Thurn. (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1973), 165.

¹⁴ "Georgii Cedreni Compendium historiarum," in *Patrologiae Graeca*, ed. Jacques Paul Migne. (Paris: Apud Garnier Fratres, 1894), vol. 121, col. 1128.

¹⁵ *Ioannis Zonarae Epitome historiarum*, ed. Ludovicus Dindorfius. (Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1871), vol. 4, 35.

¹⁶ *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur*, rec. Ihor Ševcenko. (Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2011), 309–311. Цілком імовірно, що ця біографія була написана під керівництвом Василієвого онука, Костянтина VII Багрянородного (905–959). Див.: Constantinou Stavroula, "Vita Basilii," in *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy and Cristian Bratu. (Leiden, Boston: Brill, 2010), vol. 2, 1487.

¹⁷ *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit (641–867): Erste Abteilung*, eds. Ralph-Johannes Lilie, Claudia Ludwig, Thomas Pratsch, Ilse Rochow, Wolfram Brandes, John Martindale und Beate Zielke. (Berlin: De Gruyter, 2000), vol. 2, № 2480.

¹⁸ "Le traité de Grégoire," 313–339.

¹⁹ *Ibidem*, 316–323ff.

²⁰ *Chronographiae quae Theophanis*, 309–311.

²¹ Цит.: *Ibidem*, 309–311.

²² *Symeonis Magistri*, 263–264.

²³ *Ioannis Scylitzae*, 165.

²⁴ *PG* 121, col. 1128.

²⁵ *Ioannis Zonarae*, 35.

²⁶ Ben Paltiel, "The Family Chronicle," 268–269.

²⁷ *Ioannis Scylitzae*, 165: "Обіцяючи юдеям винагороди, даючи їм милостиню та обмінюючись з ними подарунками, він [Василій] зміг зробити багатьох із них гідними святого хрещення". Цей же пасаж дослівно передає у своєму творі Кедрин, див.: *PG* 121, col. 1128.

можна припустити, що вони мали характер грошової винагороди, адже в трактаті Григорія Нікейського знаходимо обурення з приводу фінансових заохочень²⁸. Цей ієрарх неоднократно висловлює своє негативне ставлення до охрещених євреїв, які через нібито притаманну їм корисливість і жагу до мирського лише вдають із себе християн. Він акцентує на тому, що євреї розглядають хрещення суто як засіб поліпшення свого матеріального становища і неправильно залучати їх до віри за допомогою грошей²⁹. У своєму творі Григорій також звертається до тієї частини єпископату, яка підтримувала імператорову місіонерську ініціативу³⁰, такими словами: "...і нехай тоді запитають себе ті, хто щойно нібито 'врятував' залишок Ізраїлю, чи отримання грошей 'означає спасіння?'"³¹. Таке риторичне питання разом із іншими аргументами про неприпустимість матеріальних заохочень до хрещення вказують на те, що грошові винагороди були якщо не гарантовані усім новонаверненим, то щонайменше такими, що нерідко використовувалися для спонукання.

Про суми грошових заохочень нічого не відомо. З наявних відомостей у Скілиці, Кедрина та Григорія Нікейського очевидно лише те, що це була одноразова виплата як винагорода за зміну віри.

2. Фіскальні пільги

У джерелах фігурують також фіскальні пільги як спосіб спонукання до хрещення, зокрема у *Vita Basilii* вказується, що Василій звільняв новонавернених євреїв від податкового тягара, який вони нібито сплачували до того як охрестилися³². Частково наявність певного фіскального зобов'язання підтверджується текстом Григорієвого трактату, в якому йдеться про те, що євреї завдяки хрещенню отримують гроші, а також звільнення від усіх тих, хто "обтяжував" його³³. Ж. Дагрон звертає увагу, що для позначення цього обтяження використовується слово "ερεγεῖαι": так називали певні повинності, які державні службовці, особливо працівники податкових органів, накладали на тих, хто перебував під їхньою юрисдикцією³⁴.

Характер фіскальної пільги навряд чи був тотальним: повне звільнення охрещених євреїв від фінансового обов'язку мало би негативно відобразитися на авторитеті василевса, адже християнська більшість справно вносила свою лепту в державний збір і поява необкладеної податком категорії населення навряд чи залишилася б не поміченою. До того ж, у Продовжувача Феофана (бл. 940–960) є далеко не схвальна характеристика імператора Михаїла II (820–829), який у свій час нібито скасував для євреїв усі податки та збори³⁵.

Очевидно, що до охрещених євреїв могло застосовуватися звільнення не від оподаткування загалом, а саме від спеціального збору з етнорелігійних меншин, про яке в середині IX ст. згадує мусульманський географ Ібн-Хордадбех (820–912). Описуючи регіон Каппадокії у своїй *Книзі шляхів*, він згадує про юдеїв і маджусів (персів-зороастрійців), з яких стягувався в рік один динар³⁶.

Що це за збір і чи дійсно він мав місце в досліджуваній період достеменно невідомо. Адже в тогочасних законодавчих збірниках, таких як *Прохірон*, *Ісагога* та *Василіки*, відсутня будь-яка згадка чи натяк на спеціальний податок для євреїв або нехристиян. З огляду на це, існування якогось особливого єврейського податку станом на другу половину IX ст. викликає певні сумніви. В історіографії на це вже звертали увагу³⁷, зокрема Ендрю Шарф присвятив цій проблематиці розділ своєї монографії про візантійське єврейство: він припустив, що такий "єврейський" податок офіційно

²⁸ "Le traité de Grégoire." 318–323ff.

²⁹ Ibidem, 320–321: "Бо не через прихильність до Христа і його заповідей він [єврей] вирішить стати християнином: переможений золотом і обіцянками благ цього світу, він буде лише вдавати, що вірить..."

³⁰ Треба зауважити, що трактат Григорія – лише один збережений відгомін доволі цікавої та маловідомої суперечки всередині Константинопольської патріархії. Ж. Дагрон у коментарях до здійсненого ним перекладу трактату наголошував, що цей твір є відповіддю на попередні аргументи опонентів Григорія: тих єпископів, які підтримали ідею наvertати євреїв. Див.: Dagron, "Commentaire," 346.

³¹ Цит.: "Le traité de Grégoire," 320–321.

³² *Chronographiae quae Theophanis*, 309–311.

³³ "Le traité de Grégoire," 318–319.

³⁴ Ibidem, 319, n.31.

³⁵ *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur Libri I–IV*, rec. Michael Featherstone et Juan Signes-Codoñer. (Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2015), 74–75. Також див.: Sharf, *Byzantine Jewry*, 193.

³⁶ Ibn Khurdadhbih, *Kitab Masalik wa al-mamalik*, ed. Michael de Goeje. (Leyden: Brill, 1889), 111. Також див.: Sharf, *Byzantine Jewry*, 194.

³⁷ Andreas Andreades, "Les Juifs et le Fisc dans l'Empire byzantin," *Melanges Diehl*, No. 1, (1930): 7–29; Franz Dölger, "Die Frage der Judensteuer in Byzanz," *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, No. 26. (1933): 1–24; Starr, *The Jews in the Byzantine Empire*, 133.

не вводився, але спорадично його збір могли оголошувати, і залежало це від економіко–політичної ситуації, соціальних настроїв, чи інших чинників у державі³⁸. Зважаючи на це, цілком імовірно, що спеціальний податок для євреїв і відповідна фіскальна пільга справді могли бути в досліджуваній період.

3. Надання почесних хрещених батьків

У хроніці Симеона Магістра згадується про надання наверненим у християнство євреям хрещених батьків із числа почесних можновладців: *“І цей василевс [Василій] також охрестив усіх євреїв, які тоді були під його владою, і удостоїв їх гідними хрещеними [батьками] з [числа] сановників...”*³⁹. Це доволі оригінальна форма винагороди, про яку не йдеться в жодному іншому джерелі.

Навряд чи високопоставленими хрещеними могли удостоюватися всі новонавернені. Ймовірно, якщо слова хроніста правдиві, то він мав на увазі не абсолютно всіх новонавернених, а лише відносно впливових єврейських общинних та релігійних лідерів, які охрестилися, і освячений союз з якими не ніс очевидних репутаційних ризиків для візантійської еліти, а також не обтяжував їх численними *“родинними зобов’язаннями”*.

Справа в тому, що у тогочасних візантійських родинах хрещених обирали з категорії тих осіб, чиєї дружби та покровительства шукали⁴⁰. Для обох сторін це було почесне та доволі сакральне дійство, внаслідок якого формувалися зв’язки духовної і соціальної спорідненості між раніше непов’язаними родинами: те, що ромеї називали *“synteknoi”*⁴¹. Підтримка тісних зв’язків і наставництво в питаннях віри були обов’язковим елементом такого родичання для хрещених батьків⁴².

Потрібно зауважити, що у трактаті Григорія Нікейського, який був сучасником тих подій, немає жодної згадки про таке родичання з охрещеними євреями. А враховуючи його прискіпливість до опонентів і скрупульозність щодо правильної канонічної процедури хрещення, яку він викладає в своєму творі⁴³, ми схильні вважати, що він би не ігнорував такої цікавої винагороди за хрещення як надання почесних хрещених батьків. Однак Григорій не згадує про це.

Подібне свідчення не зустрічається в жодному іншому джерелі, окрім Симеонів хроніки. Тому цю згадку треба розглядати критично. Цілком можливо, автор, будучи прихильним до Македонської династії або намагаючись задовільнити замовника свого твору, просто вигадав інформацію про надання почесних хрещених батьків з метою звеличення Василієвої персони.

4. Повноправний статус

У двох кардинально різних джерелах без конкретики згадується про певні правові, соціальні та статусні зміни для охрещених євреїв. У Василієвій біографії вказується, що імператор роздавав новонаверненим гідності та обіцяв зробити повноправними громадянами тих, хто був позбавлений прав⁴⁴. Також схожий за змістом пасаж є в Григорія Нікейського, який пише, що єврей завдяки хрещенню буде піднесений до стану, який дозволить йому панувати над справжніми християнами і що він досягне гідності, про яку не міг навіть мріяти⁴⁵. На перший погляд, таке соціально–правове піднесення не варто відносити до заохочень, бо це, імовірно, законічний наслідок навернення єврея. Його попередня обмеженість в правах базувалася саме на релігійному факторі: юдеї не мали права займати державних посад, служити у війську, займатися певними видами економічної діяльності, зокрема вони не могли бути метаксопратами⁴⁶ в Константинополі, як це вказується в *Книзі Епарха*⁴⁷.

³⁸ Див.: Sharf, *Byzantine Jewry*, 189–200.

³⁹ Цит.: *Symeonis Magistri*, 263–264.

⁴⁰ Ruth Macrides, “Baptismal sponsorship,” in *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, eds. Robin Cormack, John Haldon and Elizabeth Jeffreys. (Oxford: Oxford University Press, 2008), 657–658.

⁴¹ *Ibidem*, 657–658.

⁴² *Ibidem*, 657–658.

⁴³ “Le traité de Grégoire,” 316–339.

⁴⁴ Див.: *Chronographiae quae Theophanis*, 309–311.

⁴⁵ Див.: “Le traité de Grégoire,” 318–319.

⁴⁶ Метаксопрати – торговці неочищеною та очищеною шовковою пряжею, хутром. Див.: Катерина Сорочан, “Продовольство, сировина і ремісничя продукція у Візантії IV–IX ст.: професійна спеціалізація у виробництві та торгівлі,” автореф. дис. канд. іст. наук. (ХНУ імені Василя Каразіна, 2015), 18.

⁴⁷ Stang, *The Jews in the Byzantine Empire*, 126–127, 138–139ff; *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, ed. Johannes Koder. (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991), 101.

З огляду на це, перехід охрещених євреїв до повноправного стану навряд чи можна заперечити. Завдяки хрещенню вони здобували для себе право працювати у державному секторі та займатися будь-якою діяльністю без обмежень за релігійною ознакою. Вочевидь анонімний біограф імператора та Григорій мали на увазі саме таке піднесення: новонавернені отримували можливість займати адміністративні й управлінські посади, на які раніше потрапити їм було вкрай складно.

Справа в тому, що 7-м канонем першого Константинопольського собору (381) та 8-м канонем другого Нікейського собору (787) регламентується доволі жорстка та тривала процедура канонічного навернення іновірців. Особа, яка виявила бажання стати християнином, мала бути готова розпрощатися зі всім своїм майном і статками, а також тривалий час відвідувати Церкву, щоб довести своє щире прагнення прийняти хрещення⁴⁸. Такі умови робили навернення важким випробуванням.

Однак є підстави вважати, що впродовж 873/4–886 рр. діяв значно спрощений механізм катехизації іновірців. Вочевидь зміна усталеного регламенту відбулась саме в межах Василієвої політики щодо єврейської меншини. Про цю “лібералізацію” вимог до охочих прийняти хрещення побіжно оповідає лише Григорієвий трактат. В ньому автор дорікає своїм опонентам у порушенні канонічного порядку навернення та надмірному пришвидшенні цієї процедури⁴⁹. Невідомо чи були ці тимчасові зміни санкціоновані офіційним рішенням. Цілком імовірно, що вони були запроваджені неформальним проханням василевса до низки вищих ієрархів, і реального правового підґрунтя така лібералізація порядку навернення не мала⁵⁰.

Повертаючись до основної проблематики, потрібно повторно наголосити, що пришвидшена та спрощена процедура навернення євреїв під час правління Василя I, вочевидь була далеко не такою суворою, як того вимагали канони першого Константинопольського та другого Нікейського соборів. Тому потенційне піднесення в правах для певної частини єврейської меншини могло бути привабливою пропозицією і приводом для хрещення. Потенційному прозеліту тепер не потрібно було відмовлятися від власного майна, він не повинен був тривалий час доводити церковним отцям щирість своїх прагнень тощо.

Окрім того, що нові умови для здійснення переходу з юдаїзму в християнство дозволяли порівнятися в правах з рештою населення, вони також надавали механізм легалізації для тих євреїв, які волею обставин були задіяні в сірому секторі економіки. Для прикладу, у IX–X ст. деякі представники єврейської спільноти Константинополя та його округи були причетними до комерційних операцій з метаксою (шовк-сирець)⁵¹, незважаючи на те, що в *Книзі Єпарха* присутня заборона євреям займатися такою діяльністю⁵². Завдяки спрощеному порядку навернення євреї-метаксопрати, які бажали працювати легально, отримували таку можливість. Хрещення дозволяло їм стати повноправними учасниками торгово-ремісничих ергастирій⁵³, що так само відкривало для них ширший ринок збуту. З огляду на все це, піднесення в правах цілком могло бути мотивацією для деяких євреїв охреститися.

⁴⁸ *Decrees of the Ecumenical Councils (Nicaea I – Lateran V)*, ed. Norman P. Tanner. (Washington: Georgetown University Press, 1990), 35; Starr, *The Jews in the Byzantine Empire*, 96–97. Про це також пише Григорій Нікейський, див.: “Le traité de Grégoire,” 316–317ff.

⁴⁹ *Ibidem*, 324–329ff.

⁵⁰ Офіційне “призупинення” чи скасування чинності соборових постанов беззаперечно викликало б відповідну реакцію з боку Риму та патріархів Сходу. Однак мовчанка з цього приводу в епістолярній спадщині тогочасних отців та в інших документах, які збереглися до нашого часу, вказує на неофіційний характер змін.

⁵¹ David Jacoby, “The Jews and the Silk Industry of Constantinople,” in *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*. (Burlington: Ashgate, 2001), 5.

⁵² *Das Eparchenbuch*, 101.

⁵³ Про ергастирії див.: “Ergasterion,” in *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, ed. Alexandr Kazhdan. (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991), 726–727. Євреї могли бути найманими робітниками в ергастиріях. Однак на повноцінне членство в цих “елітарних клубах” спеціалістів певних галузей вони розраховувати аж ніяк не могли через свою релігійну приналежність. Адже внутрішній уклад таких організацій був тісно пов’язаний із церковними зобов’язаннями, обрядовими та допоміжними функціями під час християнських свят. Цим вони були доволі схожими на пізньосередньовічні західноєвропейські цехи. Див.: Jacoby, “The Jews and the Silk Industry,” 12–14; David Jacoby, “Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West,” *Dumbarton Oaks Papers*, No. 58, (2004): 215; Peter Schreiner, “Die Organisation byzantinischer Kaufleute und Handwerker,” im *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittele- und Nordeuropa*, hrsg. Klaus Düwel. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989), t. 6, 47–48.

Переходячи до висновків, потрібно вкотре наголосити: існуючі джерела про спонукання євреїв до хрещення впродовж 873/4–886 рр. повідомляють про використання заохочень та пільг, зокрема матеріальних. Однак, які саме це були заохочення, чітких відомостей немає.

1. Згадуються грошові винагороди за хрещення: одноразові виплати, реальність яких підтверджується Кедрином, Скіліцою та Григорієм Нікейським. Проте суми цих виплат невідомі.

2. На користь існування у досліджуваний період податкових пільг для охрещених євреїв свідчить *Vita Basilii* та Григорієвий трактат. Ймовірно, в обох творах йдеться про спеціальний податок для етнорелігійних меншин, який у другій половині IX ст. справді міг існувати. Навернення єврея у християнство вочевидь було умовою позбавлення обов'язку сплати такого збору.

3. Достовірність єдиної згадки про те, що новонавернені удостоювалися почесних хрещених батьків з числа можновладців, викликає сумніви. Цілком імовірно, що Симеон Магістр просто вигадав інформацію про надання хрещених батьків із числа сановників, керуючись метою звеличення Василієвої особи. Можливо він це зробив через свою прихильність до Македонської династії або намагаючись задовільнити замовника свого твору.

4. В межах політики християнізації юдеїв, коли практикувалася пришвидшена та спрощена процедура навернення, урівняння єврея в правах з рештою населення мало низку беззаперечних вигод і могло спонукати прийняти хрещення деяких представників єврейської меншини, які прагнули працювати в державному секторі чи легалізувати свою діяльність.

ENCOURAGEMENTS FOR BYZANTINE JEWS TO BE BAPTIZED DURING THE MISSIONARY POLICY OF THE EMPEROR BASIL I (867–886)

Ruslan MELNYKOVYCH

Ivan Franko National University of Lviv
Department of History of Middle Ages and Byzantine Studies
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ruslan.melnykovych@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0004-6075-8400

In the second half of the 9th century, Jews living in the territory of Byzantium were in the orbit of the missionary efforts of the founder of the Macedonian dynasty, Emperor Basil I (867–886). Guided by the idea of unifying the religious landscape of his state, this ruler tried to create the most favorable circumstances for those members of the Jewish minority who decided to be baptized voluntarily. Potential conversos were encouraged to change their faith by offering them various benefits and perks. We know little about these encouragements and researchers have paid little attention to this aspect in scientific literature. In this article, we aim to examine the various encouragements to baptism, and we based on the analysis of written sources.

Seven written sources tell us about the encouragement concerning Jews. These are the chronicles of Symeon Magister (10th century), John Skylitzes (late 11th century), George Kedrenos (12th century), and Joannes Zonaras (13th century); there is also a treatise by Metropolitan Gregory of Nicaea (844–880), a biography of Basil I *Vita Basilii* (10th century), and a work by the eleventh-century Jewish chronicler Ahimaaz ben Paltiel. These sources mention gifts, financial rewards, tax perks, distinguished godparents, and the equalization of rights with the rest of the population for those Jews who were baptized.

The extant evidence about the encouragement of Jews to be baptized emphasizes the generosity of Emperor Basil I and reports on the granting of gifts. However, the sources do not describe what kind of gifts they received. The financial rewards for baptism are also mentioned: one-time payments, the veracity of which are confirmed by the works of Kedrenos, Skylitzes, and Gregory of Nicaea. Nevertheless, the amounts of these payments are unknown.

Vita Basilii and the treatise of Gregory of Nicaea testify that tax perks for baptized Jews existed in the 9th century. Both works seem to refer to a special tax for ethno-religious minorities, which could have possibly existed at that time. The conversion of a Jew to Christianity was the condition for exemption from the obligation to pay such a fee.

Symeon Magister is the only one who mentioned that baptized Jews were granted distinguished godparents from among the dignitaries. His words are doubtful. It is likely that Symeon made up the information about appointing godparents from among the dignitaries, guided by the goal of glorifying the figure of Basil. Perhaps the author did this due to his affection for the Macedonian dynasty or to satisfy the customer of his work.

We should also notice that as part of the policy of Christianizing the Jews, a hurried and simplified conversion procedure was practiced. Under such circumstances, the equalization of the rights of Jews with those of the rest of the population had some indisputable benefits, which could encourage some members of the Jewish minority to be baptized. For instance, this could have encouraged those Jews who wanted to work in state positions or legalize their economic activities.

To summarize, the extant written sources contain evidence of various encouragements: gifts, financial rewards, tax perks, distinguished godparents and the equalization of rights of the baptized Jews with those of the rest of the population. We assume that the listed encouragements were offered to Byzantine Jews except granting them godparents from among the dignitaries mentioned by Symeon.

Keywords: Byzantium, Byzantine Empire, Basil I “the Macedonian”, Judaism, Jews, the policy of conversion, Christianization, Christianity, encouragements, gifts, tax benefits, privileges.

REFERENCES

- Aggadat Bereshit*, edited by Lieve Teugels. (Leiden: Brill, 2001), 306. (in English)
- Amari, Michele. *Biblioteca Arabo-Sicula*. (Lipsia: Presso F. A. Brockhaus, 1857), vol. 1, 1–20. (in Italian)
- Andreades, Andreas. “Les Juifs et le Fisc dans l’Empire byzantin,” *Melanges Diehl*, No. 1, (1930): 7–29. (in French)
- Baron, Salo. *A Social and Religious History of the Jews: High Middle Ages, 500–1200*. (New York: Columbia University Press, 1957), vol. 3, 340. (in English)
- Ben Paltiel, Ahima’az. “The Family Chronicle of Ahima’az Ben Paltiel.” Edited and translated by Robert Bonfil. In *History and Folklore in a Medieval Jewish Chronicle: The Family Chronicle of Ahima’az Ben Paltiel*. (Leiden: Brill, 2009), 402. (in English)
- Bowman, Steven. “Jewish Responses to Byzantine Polemics from the Ninth through the Eleventh Centuries,” *Shofar*, No. 28, (2010): 103–115. (in English)
- Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur*, recensuit Ihor Ševcenko. (Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2011), 501. (in Greek and English)
- Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur Libri I–IV*, recensuit Michael Featherstone et Juan Signes–Codoñer. (Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2015), 404. (in Greek and English)
- Ciccolella, Federica. “Basil and the Jews: two Poems of the ninth century,” *Medioevo greco. Rivista di storia e filologia bizantina*, No. 0, (2000): 69–94. (in English)
- Colafermina, Cesare. “Inni sinagogali e usi penitenziali nella Puglia ebraica dei secoli IX–X. Il caso di Oria.” In *Bizantini, Longobardi e Arabi in Puglia nell’Alto Medioevo*. (Spoleto: Fondazione Centro italiano di studi sull’alto Medioevo, 2012), 309–316. (in Italian)
- Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, herausgegeben vom Johannes Koder. (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991), 168. (in German)
- David, Yonah. *The Poems of Amittay*. (Jerusalem: Akšaw, 1975), 144. (in Hebrew)
- Decrees of the Ecumenical Councils (Nicaea I – Lateran V)*, edited by Norman P. Tanner. (Washington: Georgetown University Press, 1990), 35. (in Greek, Latin and English)
- De Lange, Nicholas. “Jews and Christians in the Byzantine Empire: Problems and Prospects.” In *Christianity and Judaism*, edited by Diana Wood. (Oxford: Blackwell Publishers for the Ecclesiastical History Society, 1992), 15–32. (in English)
- Dölger, Franz. “Die Frage der Judensteuer in Byzanz,” *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, No. 26, (1933): 1–24. (in German)
- “Ergasterion.” In *The Oxford Dictionary of Byzantium*, edited by Alexandr Kazhdan. (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991), 726–727. (in English)
- Fasiori, ²vo. “Le conversioni forzate degli ebrei nella Oria del IX secolo nei piyyutim di Amittay ben Šefatyah,” *Materia giudaica*, No. 19, (2014): 71–80. (in Italian)
- “Georgii Cedreni Compendium historiarum.” In *Patrologiae Graeca*, edited by Jacques Paul Migne. (Parisii: Apud Garnier Fratres, 1894), vol. 121, col. 1128. (in Greek)
- Ibn Khurdadhib, *Kitab Masalik wa al-mamalik*, edited by Michael de Goeje. (Leyden: Brill, 1889), 111. (in French)
- Ioannis Scylitzae synopsis historiarum*, edited by Hans Thurn. (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1973), 165. (in Greek)
- Ioannis Zonarae Epitome historiarum*, edited by Ludovicus Dindorfius. (Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1871), vol. 4, 35. (in Greek)
- Jacoby, David. “The Jews and the Silk Industry of Constantinople.” In *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*. (Burlington: Ashgate, 2001), 1–20. (in English)
- Jacoby, David. “Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West,” *Dumbarton Oaks Papers*, No. 58, (2004): 197–240. (in English)
- Kaufmann, David. “Aus Abraham ben Asriel’s Maskah Haggak Maskah Haggak’a.” In *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*. (Krotoschin: Druck und Verlag von B. L. Monasch, 1882), vol. 31, 410–422. (in German)
- Kaufmann, David. “Die Chronik des Achimaaz über die Kaiser Basilios I und Leon VI.” *Byzantinische Zeitschrift*, No. 6, (1897): 100–105. (in German)
- La Cronaca siculo-saracena di Cambridge*, edited by Giuseppe Cozzo-Luzi. (Palermo: Lao & De Luca, 1890), 130. (in Italian)
- “Le traité de Grégoire de Nicée sur le baptême des Juifs,” traduit par Gilbert Dagron. En *Juifs et Chrétiens En Orient Byzantin*, édité par Gilbert Dagron et Vincent Déroche. (Paris: ACHCByz, 2010), 313–339; Gilbert Dagron, “Commentaire,” in *Ibidem*, 340–357. (in French)
- Macrides, Ruth. “Baptismal sponsorship.” In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, edited by Robin Cormack, John Haldon and Elizabeth Jeffreys. (Oxford: Oxford University Press, 2008), 657–658. (in English)
- Marcus, Joseph. “Studies in the Chronicle of Ahimaaz.” *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, No. 5, (1933): 85–93. (in English)
- Megillat Ahimaaz: The Chronicle of Ahimaaz, with a collection of poems from Byzantine Southern Italy and additions*, edited by Benjamin Klar. (Jerusalem: Tarsis, 1944), 202. (in Hebrew)

- Metcalf, Alex. *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic-Speakers and the End of Islam*. (London, New York: Routledge, 2011), 286. (in English)
- Neubauer, Adolf. "The Early Settlement of the Jews in Italy," *Jewish Quarterly Review*, No. 4, (1892): 606–625. (in English)
- Prieto Domínguez, Oscar. "The mass conversion of Jews decreed by Emperor Basil I in 873: its reflection in contemporary legal codes and its underlying reasons." In *Jews in Early Christian Law: Byzantium and the Latin West, 6th–11th centuries*, edited by John Tolan, Nicholas de Lange, Laurence Foschia and Capucine Nemo-Pekelman. (Turnhout: Brepols, 2014), 283–310. (in English)
- Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit (641–867): Erste Abteilung*, herausgegeben vom Ralph-Johannes Lilie, Claudia Ludwig, Thomas Pratsch, Ilse Rochow, Wolfram Brandes, John Martindale und Beate Zielke. (Berlin: De Gruyter, 2000), vol. 2, № 2480. (in German)
- Schirmann, Jefim. *Anthology of Hebrew Poetry in Italy*. (Berlin: Schocken Verlag, 1934), 3–5. (in Hebrew)
- Schreiner, Peter. "Die Organisation byzantinischer Kaufleute und Handwerker." Im *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittele- und Nordeuropa*, herausgegeben vom Klaus Düwel. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989), t. 6, 44–61. (in German)
- Sharf, Andrew. *Byzantine Jewry: from Justinian to the Fourth Crusade*. (London: Routledge, 1971), 239. (in English)
- Sharf, Andrew. "The Vision of Daniel as a Byzantine-Jewish Historical Source," in Andrew Sharf, *Jews and other minorities in Byzantium*. (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1995), 119–135. (in English)
- Sonne, Isaiah. "Note sur une Keroba d'Amitai publiée par Davidson," *Revue des études Juives*, No. 98, (1934): 81–84. (in French)
- Sorochan, Kateryna. "Prodovolstvo, syrovyna i remisnycha produktsiia u Vizantii IV-IX st.: profesiina spetsializatsiia u vyrobnytstvi ta torhivli," avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. (V.N. Karazin Kharkiv National University, 2015), 24. (in Ukrainian)
- Starr, Joshua. *The Jews in the Byzantine Empire, 641–1204*. (New York: Burt Franklin, 1970), 266. (in English)
- Stavroula, Constantinou. "Vita Basilii." In *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, edited by Graeme Dunphy and Cristian Bratu. (Leiden, Boston: Brill, 2010), vol. 2, 1487. (in English)
- Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, recensuit Staphanus Wahlgren. (Berlin: Walter de Gruyter, 2006), 263–264. (in Greek)
- Von Falkenhausen, Vera. "The Jews in Byzantine Southern Italy." In *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, edited by Guy Stroumsa, Robert Bonfil, Rina Talgam, Oded Irshai. (Leiden: Brill, 2012), 271–296. (in English)